

Stenløse præbende

Stenløse præbende

Af Steen Johansen

Et spil skak på kongsgården i Roskilde i 1028 afstedkom en uoverensstemmelse mellem kongen, Knud den Store, og hans svoger Ulf Jarl. Det udviklede sig, og Ulf Jarl søgte tilflugt i, det der den gang var, Roskildes beskedne trækirke. Her lod Knud den Store ham dræbe. For dette drab måtte han betale mandebod, ikke kun til sin søster Estrid, men også til kirken. Mandeboden blev betalt delvist med penge men også en del gods. Dermed var grunden lagt til kirkens rigdom og godsbesiddelser. Gennem de følgende århundrede er yderligere ejendomme kommet til, doneret eller testamenteret til kirken som fromme sjæles gaver.

Roskilde Domkirke

Omkring 1020 blev Roskilde kirke bispesæde, og kirkens indre liv var dermed gennem hele middelalderen struktureret og stærkt styret i en hierarkisk opbygget organisation, et såkaldt domkapitel.

Alle havde en funktion, delvist i fællesskabet og delvist i specielt udpegede embeder og tjenester med den valgte biskop og kirkens præster - kannikerne - i spidsen.

Opgaverne var mangfoldige, alene administrationen af domkirkens ejendomme, gods og gaver har været omfattende og betydningsfulde, for afgifterne fra domkapitlets ejendomme og gods var vigtige og en væsentlig del af det finansielle grundlag for kirkens drift. Med domkapitlets etablering skete således en opdeling og formalisering i styringen af besiddelserne.

Her skal berettes nærmere, om de af domkirkens ejendomme, som var samlet i Stenløse præbende og De 10.000 Ridderes præbende.

Præbender

Blandt kirkens betydelige indtægtskilder var præbenderne, og præbenderne kan beskrives som godssamlinger, hvis årlige afgifter var knyttet til - og gav økonomisk grundlag for - en kanniks gejstlige embede.

Fra Roskilde Domkirkes tidligste beståen har der eksisteret præbender, men Biskop Svend Nordmand (1074-1088) er, som den første nævnt i forbindelse med forøgelsen af antallet af præbender, idet han omdanner en del af sit eget gods til præbender, således at der i alt var 15 præbender.

I de følgende århundreder blev antallet af præbender mere end fordoblet. Specifikt kendes anledningen til, at seks præbender stiftets af Jens Grand. Han var domprovst i Roskilde og blev senere ærkebiskop i Lund. Historien der fortælles er følgende:

Omkring 1280 blev han domprovst i Roskilde, og straks ved sin ansættelse kom han til at tage stilling imod kongen, Erik Klipping. Dette, sammen med familieforbindelser til Hvide-

slægten, gjorde, at han blev betragtet som medvider i kongemordet - i Finne-rup Lade 1286 - og frygten for, at hans ejendomme herved kunne komme i fare, fik ham til i 1288 at skænke alt sit gods til oprettelsen af seks præbender ved Roskilde Domkirke, mod at han af kirken fik tildelt indtægterne fra præbenderne på livstid.

Stenløse præbende

Grundlæggelsen af Stenløse præbende er ikke omtalt i kilderne. Dateringen af præbendets grundlæggelse er derfor

indirekte, idet Stenløse præbende er nævnt i en fortegnelse over Roskilde Domkapitels Gods før Jens Grands seks præbender er anført. Listen vurderes fremstillet i kronologisk rækkefølge for præbendernes grundlæggelse, og giver således en indikation af perioden for etableringen fra midten af 1200-tallet til 1288.

Omfanget af godset kan bestemmes, nemlig i forbindelse med et mageskifte - dateret 25/4 1562 - mellem kirken og kronen. Som forberedende arbejder til mageskiftet med kronen

Ingen af de tidlige danske trækirker er bevaret, Moesgaard Museum ved Aarhus har rekonstrueret en stavkirke med udgangspunkt i spor af vægstolper og gulvlag fra en trækirke, som er fundet i Hørning Kirke tæt ved Randers. Moesgårds stavkirke er et godt bud på, hvordan den tidligste kirke i Roskilde også kunne have set ud. Estrids andel af den omtalte mandebod blev senere testamenterede det til kirken, samtidig med, at hun ifølge Roskildekrøniken i ca. 1030 lod den hidtidige træbygning ombygge i sten.
Foto: ©Rógvi N. Johansen Foto/medie

1423 Aug. 5. In nomine dni. amen. Johannes episcopus Roskildensis. Gum teste scriptura vita hominis militia est etc. Canonicatui et **prebende Stenløse** in ecclesia nostra Roskildensi, quos Dn. Ingemarum Tuuonis canonicus ibid. jam actu tenet, propter ipsorum canonicatus et prebende obventionum tenuitatem, cum urgens necessitas id exposcat, capellam nuper per nos in dicta ecclesia nostra versus occidentem, capelle Dn. Abrahe condam M. ad latus aquilonare contiguam, in honorem dei **et decem milium militum martirum** pro salute anime nostre et animarum parentum et heredum nostrorum fundatam ac de bonis nobis jure hereditario advolutis dotatam, capituli nostri Roskildensis consensu accedente annectimus et unimus, ordinationibus tamen, conditionibus et modis in originalibus litteris foundationis dicte capelle expressis semper salvis. Nostrum ac capituli nostri Roskildensis sig. Datum in curia nostra Leckinge die Oswaldi.

Biskop Jens Andersen Lodehats stiftelsesbrev i en afskrift fra Roskilde Kapitlets Arkiv. Sproget er latin, som var det anvendte sprog gennem hele middelalderen. Efter reformationen vinder det danske sprog langsomt indpas. Første som et svært læseligt lyd-sprog, men sprogfolket havde udarbejdet ordbøger og vejledninger i retskrivning, og i løbet af få årtier var der rimeligt styr på det skrevne danske ord. Det var dog fremdeles i håndskrift. Latinen havde langtfra udspillet sin rolle med reformationen, for inden for uddannelsesvæsnet og videnskaben havde det en dominerende rolle som kommunikationsmiddel helt frem til 1800-tallet.

var der af Herluf Trolle (han var lensmand på Roskildegård fra 1557 til ca. 1561) tilvejebragt fortegnelser over domkapitlets gods og de tilhørende afgifter. Det fremgår, at der blandt de gårde som blev afstået af kirken var: *i Ølstykke herred, tre gårde i Stenløse* («Stennlose magle»).

De 10.000 Ridderes præbende

I 1416 blev Jens Andersen Lodehat valgt som biskop ved Roskilde Domkirke. Før valget måtte han dog tiltræde, at kongen (Erik VII af Pommern 1412-1439) overtog byen København og Københavns Slot.

Til Roskilde Domkirke skænker Jens Andersen Lodehat i 1420 de kor-

stole, der fremdeles er i kirken. I en skriftfrise over stolene fortæller han, at gaven var til minde om sin forgænger - og farbroder - biskop Peder Jensen Lodehat og dronning Margrete.

Det interessante i denne sammenhæng sker d. 5/8 1423, da biskoppen beslutter at grundlægge og give et kapel til ære for Gud og de 10.000 Ridderer der ifølge legenden led martyrdøden på Aratbjerget. Kapellet annekteres til Stenløse præbende, som ved samme lejlighed skifter navn til *Præbenda decem millium militum*, som oversat er De 10.000 Ridderes præbende og kapellet kaldes tilsvarende De 10.000 Ridderes Kapel.

Legenden om de 10.000 riddere er knyttet til Sankt Achatius, en legende fra 1100-tallet. I en kort version berettes at Achatius og hans 10.000 ledsagere led martyrdøden på Araratbjerg for deres kristne tro ved at blive spiddet på et træs nøgne grene og torne. På kalkmaleriet fra Dronninglund kirke ses Sankt Achatius med nogle af ofrene. Personerne til højre er muligvis bødderne. Teksten nedenunder:

"Vos preclari christi milites per crucis tropeum coronati martiree apud deum iugiter nostri estote memores." "I berømte Kristi riddere, kronede med martyrkorsets tegn, I skal stedse være vor erindring hos Gud."

Godssamlingen i det nye præbenedet var ret betydelig. I henhold til Roskilde Kapitlets Jordebog fra 1568 omfattede præbenedet 20 gårde - spredt over det meste af Sjælland inklusiv de tre gårde i Stenløse. Samlet blev betalt en afgift kirken, som blev opgjort i både naturalier og i et pengebeløb.

Reformationen

Med Rigsdagens beslutning om reformationen indførelse ved lov i 1536 afsluttedes den katolske kirkes tid i Danmark, og en ny orden skulle gennemføres i kirkelige forhold. I Rigs-

dagens lov dateret d. 20. oktober bestemmes, at *"alle Biskoppernes og Stifternes Gods, Skatter, Gaarde, Huse og Jordegods, som Biskopperne hidtil havde havt i Haand og Værge, herefter til evig Tid skulde med al deres Rente Tillæggelse lægges under Kronen til Kongens Ophold og menige Rigens Bedste."*

Cristian III's opfølgende lov fra 30. oktober indeholder dog en bestemmelse om, at dele af kapitlerne kan *"... widt theris magt bliffue"* - altså kunne forblive uændret. Det medførte, at domkapitlerne i praksis bestod endnu i

hen ved 150 år. Dermed også præbenderne med deres godssamling og årlige afgifter til domkirken.

Efter reformationen

Kongen var blevet herre over kapitlernes gods og benyttede sig heraf til i vid udstrækning til at gennemføre mageskifter med domkapitlet for således at samle gods især omkring Frederiksborg og København. I et omfang betvivles det, om Domkapitlet fik fuld erstatning i mageskiftet, idet det modtagne gods ofte var strøgods der lå fjernet fra Roskilde.

Også De 10.000 Ridderes præbende med Stenløse præbendets tre gårde indgik som nævnt i et mageskifte med kronen, og gårdene var dermed blevet kronens ejendom.

Forlening af præbende

En vis afslappet holdning synes at have bredt sig blandt domkirkernes kanniker og andre, der havde fået tildelt - var forlenet med - indkomsten fra et præbende, så Kong Cristian III ser sig nødsaget til i slutningen af 1557 at sende et brev til Domkapitlerne over hele Danmark, hvor han advarer de personer, der har tildelt indtægten fra et præbende, at de med det første begiver sig til Domkirken og opfylder deres pligter ellers:

”..ser Kongen sig nødsaget til at give deres Forleninger til andre”

Afgifterne fra præbendernes gods eksisterede frem mod systemskiftet 1660, der markerede starten på en reformperiode i Danmark.

I perioden blev afgifterne fra præbenderne anvendt til hel eller delvis honorering af kirkens gejstlige personale, men eksempelvis også ansatte ved Kancelliet og professorer ved universiteterne, altså embedsmænd uden gejstlig tilknytning til kirken kunne forlenes med - tildeles indtægten fra - et præbende, som dette eksempel fra Kancelliets Brevbøger 1580 viser en forlening af det tidligere Stenløse præbende:

1580 27. Juli (Sorø).

Forleningsbrev for Hans Knopper paa Præbenda decem millium militum i Roskilde Domkirke, som Elias Elssenberg nu har afstaaet for Provstiet smstds. Naar han kommer hjem fra sine Studier, skal han være forpligtet til at tjene i Kancelliet og, naar han ikke længere er i Kongens daglige Tjeneste til at residere ved Domkirken.

Udt. i Sj. R. 12. 102.

Altre og Kapeller

Igennem middelalderen var der i Roskilde Domkirke indrettet mange såkaldt sidealtre. Placeringen af sidealtrene var i selve kirkerummet eller i specielt indrettede kapeller. På den tid, da der var flest, er der nævnt op mod 80 sidealtre i kirken.

Hvert alter blev passet af sin egen præst, som holdt regelmæssige messer, højtideligholdt alterets festdage (eksempelvis helgendage, hvis alteret var for en bestemt helgen) og sørgede

for dødemesser for dem, der havde givet alteret gaver i troen på, at de hinsides fik afkortet pinslerne i skærsilden. Alterpræsten blev kaldt vikar.

Det økonomiske grundlag for aflønningen af vikarerne var samlet i vikardømmer, der i lighed med præbenderne, men ikke nær i samme omfang, var en samling af ejendomme og gods.

De 10.000 Ridderes Kapel havde taget navn efter det præbende, det var en del af, og med denne status indikeres, at det, i modsætning til de øvrige sidealtre, var en kannik, der havde det overordnede ansvar for de daglige gøremål i kapellet.

Med reformationen ophørte bønner og messer ved sidealtrene, og de blev med tiden sløjfet, men vikardømmerne blev bevaret som puljer, kongen kunne belønne særlige udvalgte som slotsskriveren, livlægen osv. med - ganske som med præbenderne.

De nedlagte kapeller åbnede mulighed for at adel og borgerskab kunne købe et kapel og indrette det til familiebegrovelser. Således blev De 10.000 Ridderes Kapel i 1665 købt af Statsraad Otto Krag.

Roskilde Domkirke. Nuværende indretning af kirkerummet set mod vest, de 10.000 Ridderes Kapel var indrettet under buen (ved døren) til venstre i billedet.

Foto: Med tilladelse fra astoft.co.uk & astoft.com